

שירי מדרש תלמודיים וסיפורים על חוני (א)

מנחם כ"ץ

הקדמה

שירים על חוני נוצרו כבר בתקופה התלמודית, כפי שאראה בהמשך. במאמר קצר זה אביא רק את המקורות בלווית הערות קצרות בלבד, ובגיליון הבא אדון, אי"ה, ביתר הרחבה במקורות, בהשוואתם זה לזה ובמשמעותם. בניתוח ספרותי לשירים על חוני בספרות התלמודית ובעניינים נוספים אדון, אי"ה, ביחד עם רחל עופר. מטרת המאמר הנוכחי היא להציג את המקורות, על מנת שלפני הקורא יהיו המקורות התלמודיים שעליהם בנו (או יכלו לבנות) היוצרים בשירה העברית המודרנית,¹ ובמובן זה הדברים המובאים כאן מהווים מעין נספח למאמרה של רחל עופר. בנוסף לכך, נסיוננו מלמד שהעוסקים באגדות על חוני² לא מודעים לכל מקבילותיו, וראוי לארגנם בצורה מסודרת ובהירה, על מנת שהדיון באגדות אלו יהיה שלם ומדויק ככל שניתן.

הסיפור הראשון – ירדת גשמים וחוני – מובא בצורות שונות בספרות התלמודית (משנה, תלמוד ירושלמי, תלמוד בבלי, הסכוליון למגילת תענית ובמדרש תנחומא), ובכך נעסוק בחלק א' של מאמרנו. הסיפור השני – חוני ישן שבעים שנה ומתעורר – מובא בתלמוד ירושלמי ובצורה אחרת בתלמוד בבלי, ובכך נעסוק בחלק ב' של המאמר. בשירי הלל מדרשיים-תלמודיים המופיעים בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי נעסוק בחלק ג'.

1 ראה רחל עופר, "בתוך המעגלים ומחוצה להם – חוני המעגל בשירה העברית המודרנית", בגיליון זה של "דרך אגדה", עמ' 231-267.

2 ראה, למשל, י' הררי, "היבטים כלכליים של השימוש בכשפים", פעמים 85 (תשס"א), עמ' 23-24, והספרות הרשומה שם.

חלק א – הסיפור הראשון – ירידת גשמים וחוני

1. הסיפור הבסיסי מובא במשנה (תענית פ"ג מ"ח),³ בעקבות הקביעה "על כל צרה שתבוא על הציבור מתריעים עליה, חוץ מרוב גשמים":

- 1 מעשה שאמרו לחוני המעגל: "התפלל שירדו גשמים".
אמר להם: "צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימקרו".
והתפלל.
ולא ירדו גשמים.
- 5 עג עוגה ועמד בתוכה
ואמר: "רבוני,⁴ בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך;
נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך".
התחילו הגשמים מנטפים.
אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחים ומערות".
- 10 ירדו בזעף.
אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה".
ירדו כתיקנן,
עד שעלו ישראל מירושלם להר הבית מפני הגשמים.
אמרו לו: "כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להם".
- 15 אמר להם: "צאו וראו אם נימחת אבן הטועים".
שלח לו שמעון בן שטח, אמר לו: "צריך אתה לנדות,⁵
אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום כבן שהוא מתחטא לאביו
ועושה לו רצונו,
ועליך הכתוב אומר 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך' (משלי כג כה)".

לאחר המשנה מן הראוי היה להביא את דברי התלמוד הירושלמי, אך כיוון שבתלמוד הירושלמי לא מובא סיפור שלם מקביל, ודין בו דורש התייחסות מיוחדת, הבאתי בסוף

- 3 הסיפור מובא על פי כתב יד קאופמן, בהשלמת הקיצורים ובהתאמה מסוימת של צורות לשוניות לא רגילות. בדפוסים יש שינויים מסוימים, חלקם בהשפעת הסיפור שבבבלי.
4 "רבוני" – כך בגוף כתב היד, והוחלף ל: "רבנו שלעולם".
5 במשנה שבדפוסים: "אלמלא חוני אתה – גזרני עליך נדוי".

החלק הזה. כמו כן ראוי לציין שגם בתוספתא מובא סיפור מקביל, אך לא מוזכר בו שמו של חוני.⁶

2. על המשנה שלפנינו מובאת בתלמוד הבבלי (תענית כג ע"א) גירסה שונה של הסיפור.⁷

- 1 תנו רבנן: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים.
שלחו לחוני המעגל: "התפלל וירדו גשמים".
התפלל.
ולא ירדו גשמים.
- 5 עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא,
שנאמר "על משמתי אעמדה ואתיצבה על מצור" וגו' (חבקוק ב א).
אמר לפניו: "רבנו של עולם, בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך,
נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך".
התחילו גשמים מנטפין,
אמרו לו תלמידיו: "רבי, ראינוך ולא נמות. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין
אלא להתיר שבועתך".
אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות".
ירדו בזעף, עד שכל טפה וטפה כמלא פי חבית.
ושיערו חכמים שאין טפה פחותה מלוג.
- 15 אמרו לו תלמידיו: "רבי, ראינוך ולא נמות. כמדומין אנו שאין גשמים יורדין
אלא לאבד העולם".

6 וזהו נוסח הסיפור בתוספתא (תענית פ"ב ה"ג, מהדורת ליברמן, עמ' 334-335):
מעשה בחסיד אחד שאמרו לו: "התפלל וירדו גשמים".
התפלל. וירדו גשמים.
אמרו לו: "כשם שהתפללת וירדו כך התפלל וילכו להם".
אמר להם: "צאו וראו אם עומד אדם בקרן (אפל) < העופל > ומשקשק את רגלו בנחל קדרון,
אנו מתפללין שלא ירדו גשמים;
אבל בטוחין שאין המקום מביא מכול לעולם,
שנאמר 'לא יהיה עוד מכול' וגו' (בראשית ט יא), ואומר 'כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי' וגו'
(ישעיהו נד ט).

7 כאן הובא הנוסח כפי שהוא מופיע בדפוסים. על נוסח שונה ועל חילופי נוסח ראה לעת עתה במהדורה המדעית של צ' מלטר, מסכת תענית, ניר-יורק תר"ץ, עמ' 96-98. קיימים גם כתבי יד נוספים שלא היו בידי מלטר, ככתב יד התימני שביד הרב הרצוג, בירושלים. על שינויי נוסח ועל משמעותם, אי"ה, בגיליון הבא. אעיר רק על חילוף משמעותי אחד. בשורה 28 המילים "שיפסקו הגשמים" אינן באות בכתבי היד.

אמר לפניו: "לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה".
ירדו כתיקנן;

עד שעלו כל העם להר הבית מפני הגשמים.

20 אמרו לו: "רבי, כשם שהתפללת שירדו, כך התפלל וילכו להם".

אמר להם: "כך מקובלני שאין מתפללין על רוב הטובה.

אף על פי כן, הביאו לי פר הודאה".

הביאו לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו, ואמר לפניו:

"רבוננו של עולם, עמך ישראל שהוצאת ממצרים אינן יכולין לא ברוב טובה

25 ולא ברוב פורענות,

כעסת עליהם – אינן יכולין לעמוד;

השפעת עליהם טובה – אינן יכולין לעמוד.

יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים⁸ ויהא ריוח בעולם".

מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים, וזרחה החמה, ויצאו העם לשדה והביאו

30 להם כמהין ופטריות.

שלח לו שמעון בן שטח: "אלמלא חוני אתה – גזרני עליך נידוי.

שאלו שנים כשני אליהו שמפתחות גשמים בידו של אליהו לא נמצא שם

שמים מתחלל על ידך?!

אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך,

35 כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו.

ואומר לו: 'אבא, הולכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן,

תן לי אגוזים, שקדים, אפרסקים, ורמונים' – ונותן לו.

ועליך הכתוב אומר 'שמח אביך ואמך ותגל יולדתיך' (משלי כג כה)".

3. נוסח הסיפור אשר בסכוליון שבמגילת תענית, לתאריך עשרים באדר,⁹ ראוי לביאור קצר.

למעשה לפנינו מעין שלוש מהדורות של הסכוליון למגילת תענית (מעין גמרא על המגילה), כפי שהראתה ורד נעם בעבודתה.¹⁰ במגילת תענית שלפנינו (נוסח כלאיים)

8 "שיפסקו הגשמים" – מילים אלו חסרות בכתבי היד, ושם: "שיהא" וכו'.

9 ראה ורד נעם, מגילת תענית והסכוליון – טיבם, זמנם ומקורותיהם (בצירוף מהדורה ביקורתית), עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ז, נספח, עמ' 66-70. הערות בהמשך על מגילת תענית מבוססות על עבודתה.

10 ראה בהערה הקודמת.

מובאים שני סיפורים, אחד, הארוך יותר, על חוני המעגל, והשני, הקצר (להלן, שורות 41-44), על שמואל הקטן.¹¹ רובו של הסיפור על חוני המעגל (שורות 4-35) מובא כבתלמוד הבבלי בשינויים בודדים, שינויים שברובם נמצאים גם בין עדי נוסח של הבבלי עצמו.¹² את הקטעים שאינם מקבילים לתלמוד בבלי היזחתי פנימה. לעומת הנוסח המורחב (נוסח כלאיים), במהדורות הבסיסיות מובא סיפור הרבה יותר קצר, במהדורה פ (כ"י פרמה) על חוני המעגל, ובמהדורה א (כ"י אוקספורד) על שמעון הצדיק (שמואל הקטן):

א. הנוסח המורחב, נוסח "כלאים":

1 בעשרין ביה צמון עמא למטרא ונחת להון.¹³

מפני שהיה רעבון ובצרת בארץ ישראל שלש שנים זו אחר זו

והתפללו ולא ירדו גשמים.

וכיון שראו שיצא רוב אדר ולא ירדו להם גשמים

5 הלכו להם אצל חוני המעגל. אמרו לו: התפלל שירדו גשמים.

אמר להם: "צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימקרו".

התפלל.

ולא ירדו גשמים.

עג עוגה ועמד בתוכה, כדרך שעשה חבקוק הנביא,

10 שנאמר "על משמרת אעמודה ואתיצבה על מצור ואצפה לראות מה ידבר

בי ומה אשיב על תוכחתי" (חבקוק ב א).

אמר: "רבוננו של עולם, בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך.

נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך".

התחילו הגשמים יורדין טפין טפין.

15 אמרו לו: "רבי, ראינוך לא נמות. כסבורין אנו לומר אין הגשמים הללו באין

אלא להתיר שבועתך".

אמר להם: "בני, אל תמותו". אמר: "רבוננו של עולם, לא כך שאלתי, אלא

גשמי בורות שיחין ומערות".

התחילו הגשמים יורדין בזעף, כל טפה וטפה כמלוא פי חבית. ושיערו

11 כך בנוסח המורחב. על שמואל הקטן ראה מ' הירשמן, "לדמותו של שמואל הקטן", יהודים ויהדות בימי בית שני המשנה והתלמוד, ספר היובל לכבוד ש' ספראי, ירושלים תשנ"ג, עמ' 165-172.

12 לתיאור יותר מפורט ומדויק ראה נעם (לעיל, הע' 9), עמ' 303-304.

13 שורה זו היא המגילה, ההמשך הוא הסכוליון; וכן הדבר בנוסחים האחרים.

- 20 חכמים טפה אחת לוג.
אמרו לו: "ראינוך לא נמות. כסבורין אנו לומר אין הגשמים הללו באים אלא להחריב את העולם".
אמר להם: "בני, אל תמותו". אמר: "רבנו של עולם, לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה".
25 ירדו כתקנן;
עד שעלו ישראל מירושלם להר הבית מפני רוב הגשמים.
אמרו לו: "כשם שהתפללת עליהם שירדו,
כך התפלל עליהם שלא ירדו, וילכו להם".
אמר להם: "אין מתפללין על רוב הגשמים. אלא לכו והביאו פר הודיות".
30 הלכו והביאו לו פר הודיות. סמך שתי ידיו עליו ונתפלל,
ואמר: "רבנו של עולם, ראה עמך ישראל ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדול ובזרועך הנטויה" (ראה דברים ט כט)
שאין יכולין לעמוד לא ברוב כעסך ולא ברוב טובך.
כעסת עליהם – אין יכולין לעמוד;
35 השפעת להם טובך – אין יכולין לעמוד.
יהי רצון מלפניך שיהא רוח בעולם".
מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתנגבה הארץ ויצאו הכל לשדה וראו את המדבר שהוא מלא כמהין ופטירות.
שלח לו שמעון בן שטח: "אלמא חוני המעגל אתה גוזרני עליך נדוי,
40 אלו היו שנים כשני אליהו לא נמצא שם שמים מתחלל על ידיך? !
אבל מה אעשה שאתה מתחטא לפני המקום כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו.
אומר לו: 'הבא לי חמין' ומביא לו, 'הבא לי צונן' והביא לו,
'תן לי אגוזים' ונותן לו, 'תן לי רמונים' ונותן לו, 'תן לי אפרסקין' ונותן לו,
45 ועליך הכתוב אומר 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך' (משלי כג כה).
ואותו היום עשאוהו יום טוב.
לפי שאין הגשמים יורדים אלא בזכותן של ישראל
שנאמר "יפתח יי לך את אוצרו הטוב את השמים" (דברים כח יב).
"לך" – בזכותך ובך הדבר תלוי.
50 ואומר "ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך" (בראשית יב ג).
"בך" – בזכותך הגשמים יורדין והטללים יורדין בזכותך.
ואומר "ונתתי גשמיכם בעתם" (ויקרא כו ד).

ומעשה שנתענו בימי שמואל הקטן וירדו להם גשמים קדם הנץ החמה.
כסבורים העם לומר שבח הוא להם.
55 אמר להם: הרי אתם דומים למלך שכעס על בנו,
אמר לאפטרופוס שלו: אל תתן לו פרנסתו עד שיבכה ויתחנן לפני.

ב. נוסח כ"י פרמה, דה רוסי 117:

- 1 בעשרין ביה צמו עמא על מטרא ונחת להן.
מפני שהיה רעבון ובערות בארץ ישראל
ולא ירדו להם גשמים שלש שנים זו אחר זו
עד שירד חוני המעגל לפני התיבה והתפללו.
5 וירדו גשמים.
יום שירדו גשמים עשאוהו יום טוב.

ג. נוסח כ"י אוקספורד, מיכאל 388, שכאמור, אינו על חוני:

- 1 בעשרין ביה צמו על מיטרא ונחית מיטרא.
שאין הגשמים יורדים אלא בשביל ישראל
שנאמר "יפתח יי לך את אוצרו הטוב, את השמים" (דברים כח יב).
וזה היה בימי שמעון הצדיק¹⁴
5 ואמר להם: "משל למלך שכעס על בנו,
ואמר לבן ביתו: אל תתן לבני פרנסה עד שיבכה ויתחנן לפני".

4. עיבוד נוסף נמצא במדרש מאוחר יותר, מדרש תנחומא, פרשת כי תבא סימן ד:

- 1 ד"א: "אם שמוע תשמע" (דברים כח א) תשמע תפלתך.
כגון חוני המעגל בשעה שנצטרכו ישראל לגשמים
ונתכנסו אצלו ואמרו לו התפלל עלינו שאנו צריכין למטר.
מיד עג עוגה ועמד בתוכה,
5 לקיים מה שנאמר "על משמרת אעמודה" (חבקוק ב א).
התחילו גשמים מנטפין.
אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה.
התחילו הגשמים יורדים כתקנן.

14 אולי צ"ל: שמואל הקטן.

מי גרם לו להיות מתפלל והקב"ה שומע תפלתו?
10 על ידי שהיה שומע לדברי תורה.

5. תלמוד ירושלמי

כאמור, הסיפור שבמשנה על הורדת גשמים מובא בגירסה אחרת בתלמוד הבבלי. התלמוד הירושלמי איננו מביא גירסה שלמה של הסיפור אלא השלמות לסיפור והערות עליו.¹⁵ בגיליון הבא אנסה להראות שהבבלי הכיר מעין השלמות והערות כאלו ובנה מהן את הגירסה המקבילה לסיפור. במילים אחרות, ניתן לומר שהשלמות וההערות בתלמודם של בני ארץ ישראל הם התשתית שמהם בנוי הסיפור בתלמוד בבלי, ויש לראותן כשלב מעבר מהסיפור כפי שהוא מופיע במשנה לסיפור המקביל בתלמוד בבלי ובעקבותיו בביאור שבמגילת תענית.

את הירושלמי (תעניות פ"ג ה"י-ה"ב, סו ע"ד) אביא במלואו,¹⁶ את המובאות מהמשנה בפזור, את ההשלמות לסיפור באותיות מודגשות (שורות 27, 42-51, 59-61), ואת ההערות שבירושלמי בהזחה. אחר כך אביא את הסיפור שבמשנה עם ההשלמות שבירושלמי.

תלמוד ירושלמי, תעניות פ"ג ה"י-ה"ב, סו ע"ד¹⁷

ה'י'.

1 מעשה שאמרו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים.
אמר להן:

צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימקו.

הוא אמרה: ערב פסחים היה.

5 ותני כן: בעשרין ביה צמון כל עמא למיטרא ונחת לון.¹⁸

15 אני מבחין בין השלמות לבין הערות על פי ניסוח הדברים – ראה למשל בשורה 59: "לא נמצאתה מביא את הרבים לידי חילול השם", ולא "לא נמצא' וכו'".

16 בהשלמת הקיצורים שבכתב יד לידן.

17 חלקים מהירושלמי מצוטטים בספר יחסי תנאים ואמוראים, לר' יהודה בר' קלונמוס, מהדורת י"ל מיימון, ירושלים תשכ"ג, ערך חוני המעגל, עמ' רלח-רלט. שורות 77-82 מובאות בלקוט שמעוני, לספר איוב, רמז תקק (על איוב לו יא), אם כי בילקוט רוב הדברים מובאים מהבבלי, והימן (מקורות ילקוט שמעוני לנביאים וכתובים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 408 מאמר 20) לא מציין שבעל הילקוט משלב את הירושלמי בתוך הבבלי.

18 מגילת תענית.

ונתפלל ולא ירדו גשמים.
אמ' ר' יוסי ביר' בון: שלא בא בעונה.

אמ' ר' יודן גיריא: הדין חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמך
לחרבן בית מוקדשא.

10 נפק לטורא לגבי פעליי.

עד דו תמן נחת מיטרא. עאל ליה למערתא.

מן יתיב נם ודמך ליה,

ועבר שקיע בשניתיה שובעין שנין עד דחרב בית מוקדשא ואיתבני זמן
חינינוח.

15 לסוף שובעין שנין איתער מן שינתיה,

נפק ליה מן מערתא וחמא עלמא מחלף;

זוויי דהוות כרמין עבידא זייתין, זוויי דהוות זייתין עבידא זרעו.

שאל ליה למדינתא. אמ' לון: מה קלא בעלמא?

אמרין ליה: ולית את ידע מה קלא בעלמא?

20 אמ' לון: לא.

אמרין ליה: מאן את?

אמ' לון: חוני המעגל.

אמרין ליה: שמענן דהוה עליל לעזרה והיא מנהרה.

עאל ואנהרת,

25 וקרא על גרמיה "בשוב יי את שיבת ציון היינו כחולמים".¹⁹

ה'י' י"א.

התחילו הגשמים מנטפין.

אמרו: לא פאו אילו אלא להתיר נדרו שלזה.

אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות.

ירדו בזעף.

30 תני שמואל: כמפי הנוד.

אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה.

ירדו כתיקנן.

עד שעלו ישראל מירושלם להר-הבית מפני הגשמים.

19 תהלים קכו א. על שורות אלו (משורה 7) ראה להלן, בחלק ב'.

- הדא אמרה: הר-הבית מקורה היה.
 35 ותני כן: אסטיו לפנים מסטיו היה.²⁰
 אמרו לו: כשם שנתפללת עליהן שירדו
 כך התפלל עליהם שילכו להם.
 אמר להן: צאו וראו אם נמחית אבן הטועים.
 מה עיסקה דהדא אבן הטועים?
 40 אלא כל מאן דהוה מובד מילה הוה נסב לה מן תמן,
 וכל מאן דהוה משכח מילה הוה מייבל לה לתמן.
 אמר להן: כשם שאי איפשר לאבן הזאת להימחות מן העולם,
 כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו להם.
 אלא צאו והביאו לי פר שלהודיות.
 45 ויצאו והביאו לו פר שלהודיות.
 וסמך שתי ידי וואמר:
 רבוני, הבאתה רעה על בניך ולא יכלו לעמוד בה,
 הבאתה טובה על בניך ולא יכלו לעמוד בה.
 אלא יהי רצון מלפניך שתביא רווחה.
 50 מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתגבה הארץ.
 ויצאו ומצאו מדבר מלא כמהים.
 שאלו את ר' אליעזר: מאימתי מתפללין על הגשמים שילכו להם?
 אמר להן: כדי שיהא אדם עומד בקרן העופל
 ומשקשק את ידיו [ס"א: רגליו] בנחל קדרון.
 55 אבל בטוחים אנו בבעל הרחמים שאינו מביא מכול לעולם.
 מה טעם?
 "כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ."²¹

הל' י"ב.

- שלח לו שמעון בן שטח, אמ' לו: צריך אתה לנדות.
 שאילו נגזרה גזירה, כשם שנגזרה בימי אליהו,
 60 לא נמצאתה מביא את הרבים לידי חילול השם.

20 ראה תוספתא סוכה פ"ד ה"ו, עמ' 273.

21 ישעיהו נד ט. וראה תוספתא תעניות פ"ב ה"ג, עמ' 334-335.

- שכל המביא את הרבים לידי חילול השם צריך נידוי.
 [תמן תנינן: "שלח לו רבן גמליאל:
 אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מביא מכול לעולם".²²
 לא נמצאת מעכב רבים מלעשות מצוה.
 65 וכל המעכב רבים מלעשות מצוה צריך נידוי].²³
 ואמר לו: ואין הקב"ה מבטל גזירתו מפני גזירתו של צדיק?
 אמר לו: [הן], הקב"ה מבטל גזירתו מפני גזירתו של צדיק,
 ואין הקב"ה מבטל גזירתו של צדיק מפני גזירתו של צדיק חבירו.
 אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום
 70 כבן שהוא מתחטא על אביו והוא עושה לו רצונו.
 ר' ברכיה, ר' אבא בר כהנא, ר' זעורה בשם רב יהודה,
 ואית דאמריין לה בשם רב חסדא, ואית דאמריין לה בשם רב מתנה:
 "ותגזר אומר ויקם לך" – מה תלמוד לומר "לך"?
 אלא אפילו אנא אמר הכין ואת אמר הכין, דידך קיימא ודידי לא קיימא.
 75 "ועל דרכיך נגה אור" – אמר ר' חיה בר בא: זו ירידת גשמים, "אף ברי
 יטריח עב יפיץ ענן אורו".
 "כי השפילו ותאמר גוה" – אני אמרתי להשפילן ואתה אמרת לגאותן,
 דידך קיימא ודידי לא קיימא.
 "ושח עינים יושיע" – אני אמרתי לשחות עיניהן ברעה,
 80 ואתה אמרת להושיען.
 דידך קיימא ודידי לא קיימא.
 אני אמרתי "ימלט אי נקי", ואתה [אמרת] "ימלט אע"פ שאינו נקי,
 דידך קיימא ודידי לא קיימא.
 מהו "ונמלט בבור כפיך"? בברירות כפיך,
 85 בזכות מצות ומעשים טובים שהיו ביך מראשיתך.²⁴
- עליך הכתוב אומר: "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".²⁵

22 ראה ראש השנה פ"א מ"ו, ושם: "נמצאת מכשילן לעתיד לבא".

23 נוסף בגיליון וראה ירושלמי ראש השנה פ"א ה"ו, נז ע"ב; מועד קטן פ"ג ה"א, פא ע"ד.

24 על שורות אלו (משורה 71) ראה להלן, בהקבלה לבבלי.

25 משלי כג כה.

מה תלמוד לומר "יולדתך"?

ר' מגא אמר: אומתך. ר' יוסה ביר' בון אמר: שעתך.

ורבנן אמרי: כשם שהוא מקללה בכפליים, כך הוא משמחה בכפליים.

ומניין שהוא מקללה בכפליים? 90

[שנאמר] "כעס לאביו בן כסיל ומימר לילדתו" (שם יז כה).

"בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו" (שם י א).

מהו "תוגת אמו"?

אמר ר' לודה: לישן גימטריון הוא, אפרא בעייני אמי.²⁶

ומניין שהוא משמחה בכפליים? 95

"ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

כפי שניתן לראות, השלמות אלו באות בשלושה מקומות. ההשלמה הראשונה, תגובת העם לאחר שהתחילו הגשמים מנטפין בלבד: "אמרו: לא באו אילו אלא להתיר נדרו שלזה". השנייה, לאחר בקשת העם שחוני יתפלל שילכו הגשמים אין שומעים במשנה שחוני התפלל, והירושלמי משלים זאת. ההשלמה השלישית היא לדברי שמעון בן שטח: "צריך אתה לנדות" – אך במשנה לא מוסבר למה היה צריך לנדות את חוני המעגל. גם כאן הושלם הסיפור בירושלמי. כמובן, ההשלמות אלו הן פרשניות ומשנות את משמעותו של הסיפור, ועל כך ועל שאר העניינים שבירושלמי הנידון ארחיב בגיליון הבא. עתה אביא את המשנה עם ההשלמות שבירושלמי (את ההשלמות בגופן שמן ומוזח במעט), כך שניתן יהיה לקרוא את הסיפור במתכונתו החדשה:

1 מעשה שאמרו לחוני המעגל "התפלל שירדו גשמים".

אמר להם: "צאו והכניסו תגורי פסחים, בשביל שלא ימקו". והתפלל.

ולא ירדו גשמים.

5 עג עוגה ועמד בתוכה

ואמר: "רבוני, בניך שמו פניהם עלי, שאני כבן בית לפניך;

נשבע אני בשמך הגדול, שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך".

התחילו הגשמים מנטפים.

אמרו: לא באו אילו אלא להתיר נדרו שלזה.

26 הדרשה בנויה על שיטת אתב"ש, תוגת = אפרא, ולכן "תוגת אמו" היא "אפר (אפרא) בעיני אמו" – ראה ב"ז בכר, ערכי מדרש תנאים, תל"אביב תרפ"ג, (תורגם על ידי א"ז רבינוביץ), ערך נוטריקון, עמ' 87 הע' 8.

10 אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחים ומערות".

ירדו בזעף.

אמר: "לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה".

ירדו כתיקנן,

עד שעלו ישראל מירושלם להר הבית מפני הגשמים.

15 אמרו לו: "כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להם".

אמר להם: "צאו וראו אם נימחת אבן הטועים".

אמר להן: כשם שאי אפשר לאבן הזאת להימחות מן העולם,

כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו להם.

אלא צאו והביאו לי פר שלהודיות.

20 ויצאו והביאו לו פר שלהודיות.

וסמך שתי ידיו ואמר:

רבוני, הבאתה רעה על בניך ולא יכלו לעמוד בה,

הבאתה טובה על בניך ולא יכלו לעמוד בה.

אלא יהי רצון מלפניך שתביא רווחה.

25 מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ונתנגבה הארץ.

ויצאו ומצאו מדבר מלא כמהים.

שלה לו שמעון בן שטח, אמר לו: "צריך אתה לנדות,

שאלו נגזרה גזירה, כשם שנגזרה בימי אליהו,

לא נמצאתה מביא את הרבים לידי חילול השם.

30 שכל המביא את הרבים לידי חילול השם צריך נידוי.

ואמר לו: ואין הקב"ה מבטל גזירתו מפני גזירתו שלצדיק?

אמר לו: [הן], הקב"ה מבטל גזירתו מפני גזירתו שלצדיק,

ואין הקב"ה מבטל גזירתו שלצדיק מפני גזירתו שלצדיק חבירו.

אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום

35 כבן שהוא מתחטא לאביו ועושה לו רצונו,²⁷

ועליך הכתוב אומר "שמח אביך ואמך ותגל יולדתך" (משלי כג כה).

27 על מעין השלמה נוספת בירושלמי, בשם מסורת בבלי, ראה להלן, בחלק ג'.

חלק ב' – הסיפור השני – חוני ישן שבעים שנה ומתעורר

הסיפור על חוני הישן שבעים שנה ומתעורר מובא בתלמוד ירושלמי ובצורה שונה בתלמוד בבלי,²⁸ אך בעוד שבתלמוד בבלי מדובר על אותו חוני עצמו, הרי שבתלמוד הירושלמי לא מדובר על חוני מן המשנה, אלא על אחד מאבותיו הקדומים שחי בסוף ימי בית המקדש הראשון.²⁹

1. הסיפור בירושלמי (תעניות פ"ג ה"י, סו ע"ד):³⁰

- 1 אמר רבי יודן גיריא: הדין חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמיך לחרבן בית מוקדשא. נפק לטורא לגבי פעליי עד דו תמן, נחת מיטרא עאל ליה למערתא.
- 5 מן יתיב נם ודמך ליה ועבד שקיע בשינתיה שובעין שנין, עד דחרב בית מוקדשא ואיתבני זמן תינינות.
- לסוף שובעין שנין איתער מן שינתיה נפק ליה מן מערתא
- 10 וחמא עלמא מחלף זוווי דהוות כרמין עבידא זייתין, זוווי דהוות זייתין עבידא זרעו.
- שאל ליה למדינתא.
- אמר לון: מה קלא בעלמא?
- 15 אמרון ליה: ולית את ידע מה קלא בעלמא? אמר לון: לא.
- אמרין ליה: מאן את? אמר לון: חוני המעגל.
- אמרון ליה: שמענן דהוה עליל לעזרה והיא מנהרה.

28 שני הסיפורים מובאים גם במדרש תהלים (מדרש "שוחר טוב"), מזמור קכו, מהדורת בובר רנו ע"ו. לא מדובר במקבילה אלא במובאה, ולכן לא הצגתייה.

29 לניתוח ספרותי של הסיפור ותרגומו ראה י' פרנקל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, הקיבוץ המאוחד תשמ"א, עמ' 135-137, 171.

30 מובא לעיל, כחלק מהערות הירושלמי לסיפור על ירדת גשמים וחוני שבמשנה (שורות 7-25, ראה לעיל הע' 19).

20 עאל ואנהרת, וקרא על גרמיה "בשוב יי" את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו א).

תרגום:

- 1 אמר רבי יודן הגר: חוני מעגל הזה הוא בן בנו של חוני המעגל שהיה סמוך לחורבן בית המקדש. יצא לשדה³¹ אל הפועלים עורו שם, ירד גשם, נכנס למערה.
- 5 לאחר שישב נתנמנם ונרדם לו והיה שקוע בשנתו שבעים שנה, עד שחרב בית המקדש ונבנה שנית.
- לסוף שבעים שנה נייעור משנתו, יצא מן המערה וראה עולם מוחלף,
- 10 חלקות שהיו כרמים עשו זיתים, חלקות שהיו זיתים עשו תבואה.
- שאל לעיר [=את הדרך לעיר].
- אמר להם [לכני העיר]: מה קול [=מה נשמע] בעולם?
- 15 אמרו לו: ואין אתה יודע מה קול בעולם? אמר להם: לא.
- אמרו לו: מי אתה? אמר להם: חוני המעגל.
- אמרו לו: שמענו שהיה נכנס לעזרה והיא מאירה.
- 20 נכנס והאירה, וקרא על עצמו "בשוב יי" את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו א).

2. הסיפור בבבלי (תענית כג ע"א)

- 1 אמר רבי יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו א).
- אמר: מי איכא דניים שבעין שנין בחלמא?
- וימא חד הוה אזל באורחא, חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא,

31 פרנקל (לעיל, הע' 29) מתרגם "להר", אך ראה ר"ש ליברמן, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 426, ועמ' 439 הע' 43.

- 5 אמר ליה: האי, עד כמה שנין טעין?
אמר ליה: עד שבעין שנין.
אמר ליה: פשיטא לך דחיית שבעין שנין?
אמר ליה: האי [גברא] עלמא בחרובא אשכחתי, כי היכי דשתלי לי אבהתי – שתלי נמי לבראי.
10 יתיב, קא כריך ריפתא, אתא ליה שינתא, נים. אהדרא ליה משוניתא, איכסי מעינא, ונים שבעין שנין. כי קם, חזייה לההוא גברא דהוא קא מלקט מינייהו.
אמר ליה: את הוא דשתלתי?
אמר ליה: בר בריה אנא.
15 אמר ליה: שמע מינה דניימי שבעין שנין. חזא לחמריה דאתיילידא ליה רמכי רמכי. אזל לביתיה, אמר להו: בריה דחוני המעגל מי קיים? אמרו ליה: בריה ליתא, בר בריה איתא.
אמר להו: אנא חוני המעגל.
20 לא הימנוהו.
אזל לבית המדרש,
שמעינהו לרבנן דקאמרי: נהירן שמעתין כבשני חוני המעגל, דכי הוי עייל לבית מדרשא, כל קושיא דהוה לרובן הוה מפרק להו.
אמר להו: אנא ניהו,
25 ולא הימנוהו, ולא עבדי ליה יקרא כדמבעי ליה, חלש דעתיה, בעי רחמי ומית.
אמר רבא: היינו דאמרי אינשי: או חברותא או מיתותא.

תרגום:

- 1 אמר רבי יוחנן: כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו, א).
אמר: וכי יש שמנמנם שבעים שנה בחלום?
פעם אחת היה מהלך בדרך, ראה אדם אחד שהוא נוטע חרוב,
אמר לו: זה, לכמה שנים טוען [פירות]?
5 אמר לו: לשבעים שנה.
אמר לו: כלום ברי לך שתחיה שבעים שנה?
אמר לו: אני מצאתי את העולם בחרובים,
כשם שנטעו לי אבותי, כך אטע אני לבני.

- 10 ישב, אכל, נפלה עליו שינה ונתנמנם.
עלה צוק והקיף עליו, ונתכסה מן העין וישן שבעים שנה.
כשנעור, ראהו לאדם אחד שהוא מלקט מאותו חרוב.
אמר לו: אתה הוא שנטעתו?
אמר לו: בן בנו אני.
15 אמר לו: ודאי מנמנם הייתי שבעים שנה.
ראה אתונו שילדה לו רמכים רמכים.
הלך לביתו, אמר להם: בנו של חוני המעגל היכן?
אמרו לו: בנו איננו, בן בנו ישנו.
אמר להם: אני חוני המעגל.
20 לא האמנו לו.
הלך לבית המדרש,
שמע החכמים אומרים: נהירה לנו שמועה זו כבימי חוני המעגל,
שכשהיה נכנס לבית המדרש, כל קושיה שהיתה להם לחכמים היה מישבה.
אמר להם: אני הוא.
25 ולא האמינו לו, ולא נהגו בו כבוד כראוי לו.
חלשה דעתו, ביקש רחמים ומת.
אמר רבא: זה שאומרים הבריות: או חברותא או מיתה.

חלק ג' – שירים תלמודיים על חוני – שירי הלל מדרשיים

מעין השלמה נוספת בתלמוד הירושלמי לסיפור הראשון, על ירידת גשמים וחוני, הוא שיר תלמודי³² על חוני, שיר הלל בסגנון מדרשי המופיע גם כן, אם כי בצורה אחרת, בתלמוד בבלי. השיר בנוי על הפסוקים ממענה אליפו בספר איוב המפרטים את האחרית הטובה המובטחת:³³

"וַתִּגְזַר אֱמֹר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נִגַּה אֹר.
כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גְּוַה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשֵׁעַ.
יִמְלֹט אִי נָקִי וְנִמְלֹט בְּבֹר פְּפִידָה" (כב כח-ל).

המדרש הוא על הפסוקים כח-ל, אך גם הפסוקים הקודמים נמצאים ברקע:

"כִּי אָז עַל שְׂדֵי תַחְעֲנַג וְתִשָּׂא אֶל אֱלֹהֵי פְּנִידָה.
תַּעֲתִיר אֵלָיו וְיִשְׁמָעֶךָ וְנִדְרֶיךָ תִּשְׁלַם" (שם כו-כז).

32 על סוגה מעין זו בספרות התלמודית-המדרשית ראה א' מירסקי, יסודי צורות הפיוט, ירושלים תשמ"ה.

33 ראה גם בפירוש "דעת מקרא" המשלב, בעיקר בהערות, התייחסות למקורות שלפנינו.

בבלי תענית כג ע"א ³⁴	ירושלמי תעניות פ"ג הי"ב, סו ע"ד
דרש רב נחמן בר רב חסדא: ³⁵ מאי שלחו ליה בני לשכת הגזית לחוני המעגל? "וְתַגְזֹר אֹמֶר וְיָקָם לָךְ וְעַל דְּרָכֶיךָ נִגָּה אֹר. כִּי הִשְׁפִּילוּ וְתֵאמְרָה גְּוָה וְשַׁח עֵינַיִם יוֹשַׁע. יִמְלֹט אִי נָקִי וְנִמְלֹט בְּכֹר כְּפִיךָ".	ר' ברכיה, ר' אבא בר כהנא, ר' זעורה בשם רב יהודה, ואית דאמרין לה בשם רב חסדא, ואית דאמרין לה בשם רב מתנה:
"ותגזר אמר ויקם לך" – אתה גורת מלמטה והקדוש ברוך הוא קיים אמרך מלמעלה.	[1] "ותגזר אמר ויקם לך" – מה תלמוד לומר "לך"? אלא אפילו אנא אמר הכין ואת אמר הכין; דידך קיימא ודידי לא קיימא.
"ועל דרכיך נגה אור" – דור שהיה אפל הארתו בתפלתך.	[2] "ועל דרכיך נגה אור" – אמר ר' חיה בר בא: זו ירדת גשמים, "אַף כְּרִי יִטְרִיחַ עַב יִפִּיץ עַנָּן אֹרֹו" ³⁶ .
"כי השפילו ותאמר גוה" – דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך.	[3] "כי השפילו ותאמר גוה" – אני אמרתי להשפילך, ואתה אמרת לגאותן; דידך קיימא ודידי לא קיימא.
"ושח עינים יושע" – דור שהיו עיניו שחות הושעתו בתפלתך,	[4] "ושח עינים יושע" – אני אמרתי לשחות עיניהן ברעה, ואתה אמרת להושיען; דידך קיימא ודידי לא קיימא.
"ימלט אי נקי" – דור שהיה אי נקי מלטתו בתפלתך.	[5] אני אמרתי "ימלט אי נקי", ואתה [אמרת] ימלט אע"פ שאינו נקי; דידך קיימא ודידי לא קיימא.
"ונמלט כבר כפיך" – במעשה ידיך הברורים.	[6] מהו "ונמלט כבר כפיך"? בכריות כפיך, בזכות מצות ומעשים טובים שהיו בידך מראשיתך.

34 על פי מהדורת מלטר, עמ' 98.

35 בדפוס: "תנו רבנן"!

36 איוב לו יא.

ראוי לציין שלפי שני התלמודים מדובר במסורת בבליית (רב יהודה, רב חסדא או רב מתנא). לפי הבבלי מדובר בדברים ששלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל, ואילו לפי הירושלמי יש כאן מעין פנייה לחוני המעגל, ככל הנראה משמעון בן שטח עצמו. כך משתמע גם ממיקום הדברים בירושלמי, המביא את השיר לאחר המשפט "אבל מה אעשה לך ואתה מתחטא לפני המקום כבן שהוא מתחטא על אביו והוא עושה לו רצונו", ולפני "עליך הכתוב אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך" (ראה לעיל). בתוכנו ומבנהו של השיר ובהשוואה בין הירושלמי לבבלי, נרחיב, אי"ה, בגיליון הבא.